

KÖZ- GAZDASÁG

TUDOMÁNYOS FÜZETEK

VII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
2012. JÚNIUS

A többletgazdaság természetéről

Kornai János: *Gondolatok a kapitalizmusról. Négy tanulmány.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

Kornai János, a BCE világszerte elismert professor emeritusa négy tanulmányból álló – a Rajk Szakkollégium egykori, mai és jövődiákjainak és tanárainak ajánlott – nagy jelentőségű könyvet jelentetett meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. A szerzőnek a kapitalista (és részben a szocialista) rendszerrel kapcsolatos gondolatai messze túlmutatnak a kapitalista rendszer intézményi jellemzőinek bemutatásán. Kornai professzor direkt és indirekt módon is hitet tesz az összehasonlító intézményi rendszer-elemzés és összehasonlító létjogosultsága mellett. Elismerve a szterderd mikro-és makroökómia, a neoklasszikus közgazdaságtan eredményeit, rámutat azok korlátaira is, különös tekintettel a gazdasági rendszerek történelmi, társadalmi, kulturális beágyazottságára, determinációira, az egyensúly fogalmának alkalmazhatósági problémáira. A gazdasági rendszerek intézményi megközelítése során – korábbi munkáinak következetes folytatásaként – a kapitalista és a szocialista rendszer tekintetében is alapvetőnek tekint két dolgot: mindkét rendszer működése és fennmaradása (úratermelődése) is csak egyensúlytalansági modellben írható le. A kapitalizmust ebből a szempontból *többlet*, a szocializmust *hiánygazdaságként* jellemzi. A többlet és a hiány jellemző állapota a rendszerek intézményi jellemzőiből következik, ugyanakkor következményeik meghatározóak a rendszerek hatékonysága és a szükségletek kielégítése szempontjából.

Kornai professzor nem marad meg a kapitalizmus intézményi jellemzőinek leírásánál. A könyv következetesen végig

viszi a kapitalista és a rendszer összehasonlítását, megállapítva, hogy a gazdasági rendszereket olyan „csomagokként” foghatjuk fel, amelyeknek az emberi igények, értékek szempontjából kedvező és kedvezőtlen elemei vannak. A rendszer-választás azonban csak csomagok választását jelentheti, nem lehetséges tehát a csomagok elemei között „tetszés szerint” válogatni.

A kötetben a szerző explicit módon is végigvezeti módszerét, amelyben elsődleges az intézményi jellemzők, a tények, az ok-okozati összefüggések tényszerű leírása és másodlagos, de ugyan-csak fontos a szerző értékrendjéből következő, tehát értékalapú értékelés, állásfoglalás, ha úgy tetszik a (csomag)választás. A gazdasági rendszerek összehasonlító intézményi elemzésének, mint módszernek az alkalmazása mellett, e módszer bemutatása is önálló értéket ad a könyvnek.

A bevezetésben a szerző utal a kötet szakmai, illetve publikációs előzményeire (*A gazdasági vezetés túlzott központosítása 1957, Anti-equilibrium 1970, A hiány 1980*). Ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet arra, hogy módszertani apparátusának és a felhalmozott tényeknek a felhasználásával és ismeretében a kapitalizmus intézményi jellemzőinek leírását folytatni kell és megérett az idő egy, *A hiány* című mű terjedelmének és tartalmi-szerkezeti jellemzőinek megfelelő kapitalizmustanulmány elkészítésére.

A könyv egyes tanulmányainak ismertetése előtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy Kornai professzor a könyv alapján választható kurzust hirdett meg a Budapesti Corvinus Egyete-

men, érdeklődő oktatók és hallgatók részére a 2011/2012-es tanév őszi szemeszterében. A kurzus óriási érdeklődés mellett, nagy létszámú és stabil hallgatóság részvételével, sikeresen zajlott. Manapság ritkaságszámba megy, hogy a hallgatóság létszáma a kurzus alatt nem csökkent és a kurzus végén egy további konzultációs foglalkozásra is igény mutatkozott.

INNOVÁCIÓ ÉS DINAMIZMUS. KÖLCSÖNHATÁS A RENDSZEREK ÉS A TECHNIKAI HALADÁS KÖZÖTT

Az első tanulmány Kornai János módszerre jellemző módon nagy ténybeli apparátussal szemlélteti a kapitalista rendszer talán legfontosabb előnyét a szocialista rendszerrel szemben. A XX. század gyakorlatilag valamennyi „nagy, áttörő, forradalmi” újítása kapitalista rendszerű ország cégében született. A kapitalista országokban ezen újítások elterjedése gyors volt, néhány év alatt bekövetkezett. A Szovjetunió illetve a szocialista rendszerű országok követőként is csak a harmadik hullámhoz tartoztak, jellemző módon évtizedes késéssel. A kapitalista rendszer meghatározó szereplője a kemény költségvetési korlát és verseny körülményei között működő *innovatív magánvállalkozás*. A szerző pontokba is szedi a kapitalista gazdaság azon jellegzetes vonásait, amelyek „gerjesztik”, „előrehajtják” az innovációs folyamatot:

- * decentralizált kezdeményezés,
- * óriási jutalom,
- * verseny,
- * széles körű szabad kísérletezés,
- * befektetésre váró lekötetlen szabad tőke, a finanszírozás rugalmassága.

A szocializmusban az előbbi tényezők intézményes hiánya azonosítható:

- * centralizáció, bürokratikus utasítások és engedélyek,

- * nincs, vagy jelentéktelen a jutalmazás,
- * nincs, vagy jelentéktelen a verseny az eladók között,
- * a kísérletezés szűk korlátai,
- * nincs felhalmozásra váró lekötetlen szabad tőke, mercv a beruházások allokációja.

A szerző hangsúlyozza, hogy a gazdasági rendszerjellemzők végső soron a politikai szerkezetre vezethetők vissza.

A kapitalista rendszer előnyét a szocialista rendszerhez képest, mint egy történelem által kínált laboratóriumban, a rendszerváltások során is jól nyomon követhetjük. A szerző adatok sorával mutatja be a modern kommunikációs technológia megjelenését, illetve elterjedését a visegrádi országokban, illetve Oroszországban, bizonyítva az elterjedés felgyorsulását, illetve a kiegyenlítő tendenciát. A kapitalista rendszerjellemzők kiépülésével szükségszerűen megjelenik a „teremtő rombolás” jelensége is. Ez természetes módon szül ellenállást a vesztesek részéről, ami a rendszerellenességig fokozódhat. Miközben a történelmi tények – az innováció tekintetében – a kapitalista rendszer egyértelmű fölényét mutatják, a valóság tükröződése az emberek fejében ellentmondásos. Az emberek elfogadják és értékelik a technikai haladás nyújtotta előnyöket, nem feltétlenül látják, értik és fogadják el ugyanakkor ennek összefüggését a kapitalizmus rendszerjellemzőivel. A szerző e tekintetben a közgazdasági szakma és a politikusok felelősségére hívja fel a figyelmet. Tényekkel is alátámasztva fejezi ki azt a reményét, hogy az *interkonnektivitást* segítő információs technológia terjedése előmozdítja a demokratikus értékek igényét és elfogadottságát. Összefoglalás-képpen ajánlást tesz a további kutatások irányára, különös tekintettel a politikai,

gazdasági, a közvélemény, a technológia, az információs-kommunikációs szféra kapcsolatainak kutatására.

HIÁNYGAZDASÁG – TÖBBLETGAZDASÁG. A PIAC ELMÉLETÉRŐL

A szerző e tanulmányban logikai okfejtéssel és tényekkel bizonyítja, illetve szemlélteti, hogy a kapitalista gazdaságra általános egyensúlytalansági helyzetet a jellemző: a kapitalista gazdaság „többlet-gazdaság”. A *többlet-gazdaság* a piaci fogalomrendszerben általánosan (bár nem kivétel nélkül) jellemző *piaci túlkínálatként* értelmezhető. A túlkínálati helyzetet külön vizsgálja a termékek és szolgáltatások, valamint a munkacső piaca esetében. Bemutatja a többlet reprodukálásának mechanizmusát, illetve a piac fogalmi eszköztárát és a mérési metodikát. A kötetnek e fejezetében világosan és explicit módon is elválnak egymástól a főáramlatú közgazdaságtan és a szerző piaccal (kereslettel és kínálat) kapcsolatos fogalmi apparátusa és megközelítmódja. Részletesen kifejti a kereslet és a kínálat alakulásának mechanizmusát, különös tekintettel a monopolisztikus versenyre, a kereslet bizonytalanságára, az innováció és a teremtő rombolás, valamint a skáláhozadék következményeire. A kapacitáskihasználási ráták tényszerű elemzésével szemlélteti, hogy a kapitalista gazdaság a vizsgált 30 éves periódusban átlagosan mintegy 20 százaléknyi kapacitástöbblettel működött. Érdekes és a tényekkel megegyező következtetés a korrupció irányáról, amely a kapitalizmusban a kínálati oldalon, míg a szocializmusban jellemzően a keresleti oldalon jelentkezik. A rendszerváltás okozta talán legnagyobb sokk éppen a munkacsőpiac átfordulása többletes piaccá, azaz a *munkanélküliség*

megjelenése. A munkanélküliség kialakulásának okait részletesen elemzi és tényekkel is szemlélteti a szerző. Összefoglalóan megállapítja, hogy a gazdaság működése az egyensúly fogalma nélkül is jól leírható, illetve a gazdaság a klasszikus egyensúlyi helyzet nélkül is működőképes. Elemzésében a folyamatokra, a rendszerek dinamikájára helyezi a hangsúlyt, amely egyensúlytalanság mellett is értelmezhető, sőt, a kapitalizmusban éppen az egyensúlytalanság a dinamika egyik forrása. A két gazdasági rendszer összehasonlításában a lényegi különbség nem az egyensúlytalanság létében, hanem annak irányában van. Miként a szocialista gazdaságra vonatkozóan, a szerző a kapitalista többlet-gazdaság tekintetében is felvázolja a generáló tényezők oksági láncolatát. E fejezetben a szerző vállalja az összefoglaló értékítéletet, amennyiben szubjektív választásként a kapitalista többlet-gazdaság mellett foglal állást a szocialista hiány-gazdasággal szemben. A fejezet záró részében a többlet-gazdaság általános sémájától való eltéréseket elemzi. Szó esik a ciklikus hullámzásról és az állam szerepéről, a hadigazdaságról, valamint olyan, történelmi léptékű változásokról, mint a jövőti állam megjelenése, a költségvetési politika felpuhulása, a globalizáció, az információs és kommunikációs technológia fejlődése.

LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ.

GONDOLATOK A SZOCIALISTA RENDSZER ÖSSZEOMLÁSÁT KÖVETŐ VÁLTOZÁSOKRÓL

A tanulmány a rendszerváltás kapcsán a francia forradalomhoz köthető jogok megvalósulását vizsgálja a rendszerváltó országokban. A rendszerváltás egyik első eredménye a politikai és emberi (szabadság)jogok megvalósulása, kitelje-

sedése. Sajátos példaként hozza az 1989-2008. közötti választások eredményeit, a kormányzatok leváltása tekintetében. Az érintett országokban csupán egy-két esetben sikerült az aktuális kormányzatnak túlélnie a választásokat. A politikai jogok után a szabad vállalkozás, a piacra lépés, a tulajdonhoz való jog említhető, majd az árak, szolgáltatások közötti szabad választás. A rendszerváltó országokban – némileg meglepő, de azért magyarázható módon – a szabadság kevésbé preferált értéket képvisel mint nagy múltú demokráciákban.

A rendszerváltás természetes és szükségyszerű következménye volt az *egyenlőtlenség* növekedése. Nem meglepő, hogy az emberek – a bemutatott felmérés szerint is – talán ezt fogadják el legkevésbé, erősen kritizálva a kormányzatok nem kielégítő cselekvését.

A testvériség értéke kapcsán a szerző az állam jóléti szerepével kapcsolatos – rendszerváltás utáni – attitűdöt mutatja be. A szocialista rendszer korszakából jóléti állama erőteljes befolyást gyakorol (a mai napig) az emberek társadalommal és az állammal szembeni elvárásaira. A bemutatott felmérés szerint is igen nehéz a közgondolkodást az egyéni felelősségvállalás irányába elmozdítani. A jóléti államhoz való viszony szempontjából a szerző négy modellt különböztet meg.

- univerzális juttatási rendszer felváltása a szelektív (rászorultsági alapú) rendszerrel;
- univerzális juttatási rendszer fenntartása;
- populista irányzat, univerzális juttatások körének további bővítése;
- inkonzisztencia, következetes elvi alap hiánya.

A szerző a szabadság, egyenlőség és testvériség tekintetében is a következetességet tartja elsőrangú követelménynek. Előrejelzésében is ezt tartja a leg-

fontosabb feladatnak és egyben kockáztatnak. Megjegyzem, hogy a gazdasági teljesítmény nem kielégítő volta, a korszakból jóléti állam szülte attitűdök fennmaradása, a rövid távú politikai célok is az állammal szembeni jóléti elvárások magas szinten tartása irányába hatnak. A szerző maga is kétségeinek ad hangot a francia forradalom három eszméjének közép-kelet európai sorsával kapcsolatban, különös tekintettel az egyenlőség és testvériség eszméjének a szabadsággal szembeni erőteljes preferálására.

MARX EGY KELET-EURÓPAI ÉRTELMI SZEMÉVEL

Útalva a Marx munkásságával kapcsolatos tengernyi irodalomra, a szerző hangsúlyozza, hogy elsősorban sajátos (személyes), történelmi és társadalmi beágyazottságú nézőpontját kívánja megosztani az olvasóval.

A szerző szövegét idézve, a fasizmussal következetesen szembeálló „kommunista párt tette az asztalomra Marx munkáit.” A tőke német nyelvű kiadásának alapos átolvasása során „Jenyűgözött a mű éles logikája, a gondolatmenet és az érvelés szigorúsága, a fogalmak használatának precizitása.” Bevallja azt is, hogy később, Marx számos további írását elolvastva „az volt a benyomásom, hogy aki marxista, az olyan kulcsot kap a kezébe, amellyel minden zárat kinyithat.” Kiemeli még Marx szenvedélyes elkötelezettségét az elnyomottak, a kiemmizettek mellett. Az idézeteket azért tartottam fontosnak kiemelni, mert sokak számára jelenthetett hasonló élményt a Marx műveivel való találkozás.

A kiábrándulás makacs intellektuális és érzelmi ellenállás után, a tények erejével való szembesülés, az etikai megalkodás romba dőlése után alakult ki a szerzőben. Kornai János fontos állítása,

hogy a (létező) szocialista rendszerek *lényegében megvalósították Marx ter-
vét*. Ezt a tömör állítást számos marxi idézettel igyekeznek alátámasztani, különösen a társadalmi (állami) tulajdon és a proletariátus diktatúrája tekintetében. Marxot világtörténelmi hatása alapján nem menti fel a felelősség alól elméletének tragikus következményeiért. A kapitalizmus történelmileg fejlődő tényleges viszonyai, az „elnyomottak” tényleges helyzete is ellentmondott Marx elnyomódásról szóló tételének.

Kornai János az elfogult és kritikálan lelkesedés majd a csalódott szembefordulás és az elméleti program határozott elutasításának időszakát után eljut Marx elméletének tárgyilagos értékeléséig. A tanulmányban röviden összefoglalja, mi él Marx tanításaiból. Nem gondolja ugyanis, hogy a rendszerváltással Marx teljes életműve leírhatóvá vált volna. De nem csatlakozik azokhoz sem, akik a mostani gazdasági válság kapcsán ismét Marx próféciáiról írnak a kapitalizmus általános válságáról, összeomlásáról, a szocializmus szükségszerűségéről.

ről. Marx elméletének a következő időálló elemeit emeli ki:

- A túlhajtott hitelexpanzió válságot okoz, a túlzott kapacitások, a kereslethez viszonyított túltermelés révén.
 - A kapitalistának kiűntetett szerepe van a technikai újítás folyamatának megszervezésében.
 - A kapitalizmus teremtő és pusztító erővel hat.
 - Piaci egyensúlytól eltérő állapotok alakulnak ki.
 - Érvényes az (egymást követő) eltérő termelési módok elmélete, a termelési módok történelmi dinamikájának elemzése („a rendszerparadigma nagy úttörője”).
 - Interdiszciplináris megközelítés.
- A tanulmány és az egész kötet záró gondolata, hogy Kornai János magát semmilyen *izmushoz* tartozónak nem tekinti. Gondolkodását leginkább meghatározták: *Marx, Schumpeter, Keynes, Hayek*. Ebben a sorban Marx nem véletlenül áll az első helyen.